

สำนวนญี่ปุ่นกับความคิดเรื่องบุญคุณ 恩 (On) Japanese Expressions and the Attitudes of Gratitude

ศนิ ไทรหอมหวล*

บทคัดย่อ

สำนวนเป็นสิ่งที่แสดงถึงระบบความคิดของคนในสังคม เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นสังคม และวัฒนธรรมในหลายๆ ด้าน เป็นสิ่งที่กล่าวถึงภูมิปัญญา ความคิดของมนุษย์ที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ในการดำเนินชีวิตประจำวัน ที่ถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษด้วยถ้อยคำสั้นๆ ซึ่งมีความหมายลึกซึ้งในแง่คำสอน สัจธรรม การวิจารณ์ตำหนิ ข้อบกพร่องของบุคคลในสังคม เป็นต้น การศึกษาสำนวนญี่ปุ่นนอกจากจะช่วยให้ผู้เรียนภาษาญี่ปุ่นเข้าใจถึงระบบภาษาญี่ปุ่นแล้วยังช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจถึงวิถีคิด ทักษะคติ และความเชื่อของคนญี่ปุ่นอีกด้วย สำนวนญี่ปุ่น เป็นส่วนหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นว่า สังคมญี่ปุ่นเป็นสังคมที่ให้ความสำคัญในเรื่องความจงรักภักดี ความกตัญญูรู้คุณต่อเจ้านาย ครูอาจารย์ บิดามารดา และผู้มีพระคุณ ซึ่งสอนว่าควรตอบแทนบุญคุณของเจ้านาย รวมทั้งผู้มีพระคุณคนอื่นๆ การตอบแทนบุญคุณคน ถือเป็นคุณความดีที่ควรกระทำอย่างยิ่ง

คำสำคัญ

สำนวนญี่ปุ่น สังคมญี่ปุ่น บุญคุณ ความกตัญญู

Abstract

Expressions can signify people's thinking and reflect society and culture in various aspects. They show human wisdom and perceptions generated from life experiences. The expressions are words or phrases containing deep meanings of teachings, truths, criticisms of people's weaknesses, and etc. which transmitted from the ascendants. The study of Japanese expressions not only helps the learners to understand Japanese language system, but also provides understanding of thinking, attitudes, and beliefs of Japanese people. The Japanese expressions manifest that the Japanese society place value on being loyal and grateful to masters, teachers, father and mother, as well as other benefactors. The Japanese people have been taught that to reciprocate masters and all benefactors with loyalty is the good deed they really should do.

* อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาญี่ปุ่นธุรกิจ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยฟาร์อีสเทอร์น
E-mail: sani@feu.edu

Keywords

Japanese Expression, Japanese Society, Gratitude, Gratefulness

บทนำ

ภาษาพูดและภาษาเขียนของคนแต่ละชนชาติย่อมมีการใช้ถ้อยคำทั้งที่เป็นถ้อยคำที่ตรงไปตรงมาเข้าใจได้ง่าย และถ้อยคำที่ได้มีความหมายตรงไปตรงมาแต่เป็นถ้อยคำในเชิงเปรียบเทียบ ประชดประชันไปในที่ หรือถ้อยคำที่ไม่ได้มีความหมายตรงไปตรงมานี้ คนไทยเรียกว่า “สำนวน” ซึ่งการใช้สำนวนนั้นช่วยให้ภาษาพูดและภาษาเขียนมีชีวิตชีวาขึ้น ทำให้ผู้ฟังเห็นภาพได้ชัดเจนขึ้น ดังนั้นการรู้จักความหมายของสำนวนต่างๆ และวิธีใช้ให้ถูกต้องเหมาะสม จึงถือเป็นสิ่งจำเป็นในการใช้ภาษาทุกภาษา ดังที่ ดิเรกชัย มหัทธนะสิน (2529, 63) กล่าวว่า เมื่อวิเคราะห์ดูให้ถ่องแท้ จะเห็นว่าสำนวนมีบทบาทต่อการใช้ภาษาของคนในสังคม ทั้งนี้เพราะส่วนหนึ่งทำให้เข้าใจความหมายง่ายขึ้น หรือถ้าเป็นลักษณะของการเปรียบเทียบทำให้ผู้รับสารเข้าใจข้อมูลที่ต้องการจะสื่อสารชัดเจนขึ้น ในทุกชาติทุกภาษาจะมีสำนวนใช้ในสังคม ซึ่งการศึกษาสำนวนในภาษาต่างๆ นั้น นับเป็นการศึกษาสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มชนที่พูดภาษานั้นๆ ได้ทางหนึ่ง ทั้งนี้เพราะถ้อยคำสำนวน มีความสัมพันธ์กันกับความคิด เป็นวัฒนธรรมทางด้านจิตใจ เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่บรรพบุรุษได้คิดประดิษฐ์มาเพื่อสังคม เป็นกระจกส่องให้เห็นความคิดในใจ ค่านิยม โลกทัศน์ ขนบธรรมเนียม ประเพณี ระเบียบสังคม ตลอดจนวิถีประชา

สง่า กาญจนาคพันธุ์ (2522, 1) ได้กล่าวถึงความสำคัญของสำนวนไว้ในหนังสือสำนวนไทย ว่า คำพูดของมนุษย์เราไม่ว่าชาติใดภาษาใด แยกออกได้กว้างๆ เป็นสองอย่าง อย่างหนึ่งพูดตรงไปตรงมาตามภาษาธรรมดา พอพูดออกมาก็เข้าใจได้ทันที และอีกอย่างหนึ่งพูดเป็นชั้นเชิงไม่ตรงไปตรงมาแต่ให้มีความหมายในคำพูดนั้นๆ คนฟังอาจเข้าใจความหมายทันที ถ้าคำพูดนั้นใช้กันแพร่หลายทั่วไปจนอยู่ตัวแล้ว แต่ถ้าไม่แพร่หลายคนฟังก็ไม่เข้าใจได้ทันที ต้องคิดจึงเข้าใจ หรือบางทีคิดแล้วเข้าใจไปอย่างอื่นก็ได้ หรือไม่เข้าใจเลยก็ได้ คำพูดเป็นชั้นเชิงนี้ เราเรียกว่า “สำนวน”

คำว่า “สำนวน” ที่ผู้เขียนใช้ในงานนี้จะเทียบเคียงกับภาษาญี่ปุ่นคำว่า “Kotowaza (ことわざ)” ซึ่งพจนานุกรม Koujien (広辞苑・第六版, 2008) ให้ความหมายของ “Kotowaza” ว่าหมายถึง ถ้อยคำที่กล่าวสืบต่อกันมาช้านาน เป็นถ้อยคำสั้นๆ มีความหมายในเชิงการสอน การเตือนสติ การดำเนินชีวิต เป็นต้น

Takahashi (高橋, 1997) กล่าวว่าไว้ในบทนำของพจนานุกรม Doushokubutsu Kotowaza Jiten ว่า “Kotowaza” เป็นสิ่งที่กล่าวถึงภูมิปัญญา ความคิดของมนุษย์ ที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ในการดำเนินชีวิตประจำวันที่ยาวนานจากบรรพบุรุษของเราด้วยถ้อยคำสั้นๆ ซึ่งมีความหมายลึกซึ้งในแง่คำสอน สัจธรรม การวิจารณ์ด้านข้อบกพร่องของบุคคลในสังคม เป็นต้น

อีกทั้ง อัญชลี สิงห์น้อย (อ้างถึงใน วรรณพร ศิระวัฒน์วงศ์, 2549) ชี้ให้เห็นบทบาทของสำนวนว่า สำนวนแสดงให้เห็นสภาพแวดล้อมและธรรมชาติของสังคมนั้นๆ มีความใกล้ชิดหรือมีวิถีชีวิตที่มีความเกี่ยวข้องกับสิ่งใดบ้าง เช่น ลักษณะภูมิประเทศ เช่น คีบที่ทะเลศอกก็ทะเล เห็นครกขึ้นภูเขา เป็นต้น ซึ่งสำนวนในแต่ละสังคมและวัฒนธรรมนั้น สามารถสะท้อนให้เห็นว่าระบบความคิดของคนในสังคมและวัฒนธรรมนั้น ว่ามีความคิดในการโยงเอาสิ่งแวดล้อมมาเปรียบกับพฤติกรรมของคนอย่างไร เช่น ในความคิดที่จะเปรียบเทียบให้เห็นความง่าย ในสังคม

ไทยเปรียบกับกล้วยที่เป็นผลไม้พื้นเมือง เมื่อสุกก็รับประทานง่าย และสะดวกเมื่อเปรียบเทียบกับผลไม้อื่นๆ ในขณะที่สังคมอเมริกาจะเปรียบเทียบความง่ายกับการหยิบขนมเค้กชิ้นหนึ่งรับประทาน เนื่องจากสามารถหาซื้อได้ทั่วไป หรือมีไว้ติดบ้าน เป็นต้น นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นปัจจัยหรือระบบต่างๆ ทางสังคม เช่น ค่านิยม หน้าที่ของบุคคล ในสังคม ระบบครอบครัว ระบบชนชั้น เป็นต้น ในสังคมไทย มีค่านิยมเกี่ยวกับการเลือกคู่ครองโดยอบรมฝ่ายหญิง ซึ่งถือว่าเป็นผู้เสียหายนอกจากฝ่ายชายว่า ให้รู้จักถนอมถนอมตัว "อย่าชิงสุกก่อนห่าม" เป็นต้น รวมทั้งยังแสดงให้เห็น ขนบธรรมเนียมประเพณี ตัวอย่างในสังคมไทย เช่น สำนวน "ซุบมือเปิบ" แสดงให้เห็นว่าในสังคมไทยครั้งหนึ่ง มีวัฒนธรรมในการรับประทานอาหารโดยใช้มือ ซึ่งก่อนที่จะรับประทานจะต้องเอามือซุบน้ำในถ้วยที่มักวางไว้ข้างสำหรับจึงจะลงมือเปิบข้าวได้ ในสำนวนนี้หมายถึง คนที่เอาแต่ผลประโยชน์ส่วนตัวโดยไม่ได้ลงทุนลงแรง เปรียบกับ เวลาทำอาหารไม่ได้มาช่วย แต่พอได้เวลาก็มารับประทานอย่างเดียว

ดังจะเห็นได้ว่า สำนวนสะท้อนให้เห็นสังคมและวัฒนธรรมในหลายๆ ด้าน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา วัฒนธรรม และความคิดของคนในสังคมนั้นผ่านทางภาษา อนึ่งมนุษย์เรานั้นมักจะนิยมใช้ชื่อสิ่งของ หรือ สิ่งมีชีวิต ที่อยู่ใกล้ชิดกับการดำรงชีวิตของตนเองมาเป็นสิ่งเปรียบเทียบในสำนวน ซึ่งสิ่งที่นำมาใช้เป็นสิ่งเปรียบเทียบในสำนวน นั้นย่อมต้องสะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิด ทัศนคติ และภาพลักษณ์ที่คนแต่ละชนชาติ แต่ละประเทศมีต่อสิ่งนั้นๆ และจากวิถีคิดที่แตกต่างกันเกี่ยวกับสิ่งเหล่านั้น ก็ทำให้เราเข้าใจลักษณะพิเศษด้านการรับรู้ ทัศนคติ มุมมองต่อสิ่งต่างๆ และค่านิยมของคนในแต่ละประเทศ และแต่ละชนชาติ อาทิเช่น สำนวนที่เกี่ยวกับปลาของญี่ปุ่นมีดังนี้ (XiongRenfang, 2007)

腐っても鯛

Kusattemotai

ถึงจะเหม็นก็เป็นปลาไท หมายถึง เนื้อแท้ของเจ้าตัวเป็นสิ่งที่ดี ของดีถึงแม้จะอยู่ในสภาพที่ไม่ดีก็ยังคง มีคุณค่าอยู่ เปรียบเหมือนปลาไทเป็นปลาที่มีรสชาติดี มีคุณค่า ต่อให้มีกลิ่นเหม็นแต่ยังงีกก็ยังคงคือปลาไท ที่คุณค่าอยู่ดี

鰯網に鰯がかかる

Iwashiamini tai gakakaru

ปลาไทติดแหปลาซาร์ดีนมา หมายถึง พบเจอโชคดีโดยที่ไม่ได้คาดหวังไว้ สำหรับคนญี่ปุ่นปลาไท เป็นปลาที่มีคุณค่าดังนั้นการที่ปลาไทมาติดแหปลาซาร์ดีนจึงถือว่าเป็นเรื่องที่ดีเป็นโชคดีที่ไม่ได้คาดคิดมาก่อน

鰯の頭をせんより鰯の尾につけ

Iwashi no atama o senyoritai no o nitsuke

เป็นหางปลาไทดีกว่าเป็นหัวปลาซาร์ดีน หมายถึง การทำตาม และ เชื่อฟังคนที่ยิ่งใหญ่ดีกว่าการเป็นผู้นำ ของคนที่ไม่มีความรู้ ไม่น่าสนใจ

จากความหมายของสำนวนข้างต้นนี้ทำให้เราเข้าใจและทราบว่าคนญี่ปุ่นคิดอย่างไรต่อปลาไท และปลาซาร์ดีน ซึ่งสำหรับคนญี่ปุ่นนั้นปลาไทถือว่าเป็นปลาที่มีคุณค่ามากที่สุด เป็นสิ่งที่น่ายินดี ส่วนปลาซาร์ดีนนั้นเป็นสิ่งของที่ตรงกันข้ามกัน คือ เป็นปลาที่ไม่มีค่า และราคาเลย หากเราศึกษาและทำความเข้าใจความหมายของสำนวนในภาษาญี่ปุ่น ก็จะทำให้เราเข้าใจทัศนคติ และวิถีคิดของคนญี่ปุ่น

นอกจากนี้ ผู้เขียนยังสังเกตเห็นว่า สำนวนก็เป็นสิ่งที่แสดงออกถึงความคิดของคนในสังคมนั้นด้วย ดังเช่นสำนวนญี่ปุ่นที่สะท้อนให้เห็นการทำงานของคนญี่ปุ่น เช่น 犬も朋輩、鷹も朋輩 (Inu mo hoobai, Taka mo hoobai) แปลว่า สุนัขก็เป็นเพื่อนร่วมงานเหยี่ยวก็เป็นเพื่อนร่วมงาน สำนวนนี้หมายถึง ไม่ว่าจะเป็นสุนัขหรือเหยี่ยวซึ่งเป็นสัตว์ต่างประเภทและมีธรรมชาติแตกต่างกัน แต่ถ้ามีเจ้านายคนเดียวกันทำงานอยู่ในที่เดียวกัน ก็ถือว่าเป็นผู้ร่วมงานทั้งสิ้น เปรียบเหมือนกับคนที่ทำงานในบริษัทเดียวกันถึงจะมีระดับสถานะตำแหน่งหน้าที่ต่างกัน แต่ถ้าทำงานให้เจ้านายคนเดียวกันก็ถือว่าเป็นเพื่อนร่วมงานกัน

สำนวนญี่ปุ่นที่สะท้อนให้เห็นความคิดในเรื่องการยกย่องคนทำความดี เช่น 虎は死して皮を残し人は死して名を残す (Tora wa shishite kawa wo nokoshi hito wa shishite na wo nokosu) แปลว่า เสือตายเหลือหนัง คนตายเหลือชื่อ สำนวนนี้หมายถึง เมื่อเสือตายก็เหลือหนังที่สวยงามไว้ให้คนได้ใช้ประโยชน์ คนเราก็คงเหมือนกันหากประพัตติดีมีผลงานที่ดีๆ ไว้ เมื่อตายไปก็ย่อมจะมีคนกล่าวขวัญถึงกันต่อไป

สำนวนญี่ปุ่นที่สะท้อนให้เห็นความคิดในเรื่องความกตัญญูกตเวที เช่น 家貧しくて孝子顕る (ie mazushikute koushi arawaru) แปลว่า บ้านยากจนจะเห็นลูกกตัญญู สำนวนนี้หมายถึง เด็กที่เกิดในครอบครัวร่ำรวยจะมองได้ยากกว่าเป็นเด็กกตัญญูหรือไม่ ต่างกับเด็กที่เกิดในครอบครัวยากจน ซึ่งจะเห็นได้ง่ายว่าเป็นเด็กกตัญญูจากการที่ขยันขันแข็งและช่วยเหลือครอบครัว

จากการศึกษาคำสอนต่างๆ ที่ปรากฏในสำนวนญี่ปุ่นนั้น ผู้เขียนพบว่า ประเด็นความคิด และความเชื่อเรื่องความกตัญญูก็เป็นอีกหนึ่งเรื่องที่คนญี่ปุ่นให้ความสำคัญ

บุญคุณ (恩: On) ในสังคมญี่ปุ่น

สังคมญี่ปุ่น เป็นสังคมที่ให้ความสำคัญในเรื่องความจงรักภักดี กตัญญูรู้คุณต่อเจ้านาย ครูอาจารย์ บิดามารดา และผู้มีพระคุณ ซึ่งความซื่อสัตย์และความจงรักภักดีเป็นผลมาจากความเชื่อในเรื่องศาสนา ได้แก่ ศาสนาชินโต พุทธและขงจื้อเข้าด้วยกัน คนญี่ปุ่นโดยทั่วไปจะนับถือศาสนาพุทธควบคู่ไปกับชินโตอันเป็นศาสนาดั้งเดิมและมีขงจื้อแทรกอยู่ในฐานะที่เป็นจริยธรรมที่พึงปฏิบัติในสังคม ขงจื้อเข้ากันได้ดีกับชินโตในแง่คุณธรรมความดี ความสัมพันธ์ของบุคคลในครอบครัวและการปฏิบัติตนต่อสังคม โดยสอนให้จงรักภักดีต่อชาติ ต่อผู้อุปถัมภ์หรือนายของตน ให้ทุกคนปฏิบัติตามหน้าที่ต่อสังคม รวมถึงลัทธิบูชิโดซึ่งเป็นจริยธรรมสำหรับนักรบที่เกิดจากการประมวลความเชื่อทางศาสนาเข้าด้วยกัน ถือได้ว่าเป็นจริยธรรมอันสูงส่งโดยเน้นความสำนึกต่อหน้าที่ และความจงรักภักดีของนักรบและชาмуไรที่เป็นรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าผู้ครองนครกับนักรบในบังคับบัญชาที่มีความสัมพันธ์กันอย่างเหนียวแน่น (ซุติมา ธนธรรมทัศน์, 2546, 23) ในหนังสือคู่มือที่รวบรวมหลักบูชิโด ชื่อ สะงะกุระ บูชิโด (Hagakure Bushido) ของนักรบตระกูลนะเบะชิมะ (Nabeshima) ได้บันทึกไว้ว่า

“ไม่ว่าที่หนึ่งที่เราได้ ในมหาสมุทร ห้วยหุบเหวผา และภายใต้พสุธา ไม่ว่าเวลาไหน หน้าที่ของเราคือ ปฏิบัติกิจอันก่อประโยชน์เป็นนิรันดร์แก่นาย ในชั่วชีวิตนี้ ข้าพเจ้าไม่เคยคำนึงถึงประโยชน์ส่วนตัว มากกว่าประโยชน์ของเจ้านาย ข้าพเจ้าไม่ทำวันและเวลาให้หมดไปด้วยประโยชน์ตนเองยิ่งกว่า ประโยชน์ของเจ้านาย เมื่อข้าพเจ้าตายไป ข้าพเจ้าจะกลับมาเกิดอีก 7 ครั้งเพื่อคุ้มครองเจ้านาย”

คุณธรรมข้อนี้อาจกล่าวได้ว่า ได้รับอิทธิพลมาจากลัทธิขงจื๊อ ที่เน้นความกตัญญูรู้คุณต่อผู้มีพระคุณ ซึ่งนักรบ ถือว่า เจ้านายคือผู้มีพระคุณสูงสุด ดังนั้นนักรบจะต้องตอบแทนบุญคุณของเจ้านาย รวมทั้งผู้มีพระคุณคนอื่นๆ ด้วยการรู้จักตอบแทนหนี้บุญคุณ ถือเป็นคุณความดีสูงสุด ใน ฐานะกระ ได๋บันทึกรว่า “ความดีของคนอื่นที่กระทำ แก่ท่านแม้เพียงเท่าเม็ดทราย ย่อมมีค่ากว้างใหญ่เท่าความกว้างของมหาสมุทร เพราะฉะนั้นชาโมโร (นักรบ) ต้องพยายามอยู่ตลอดชีวิต เพื่อทดแทนความดีอันกว้างใหญ่ของบุคคลเหล่านั้น” (พิพาดา ยังเจริญ, 2539, 80)

ในภาษาญี่ปุ่นคำว่า 恩 (On) แปลว่า บุญคุณ คำว่า 恩義 (Ongi) แปลว่า หนี้บุญคุณ ดังที่ ยุพา คลังสุวรรณ (2544, 145-146) ได้กล่าวว่า On เป็นคำนิยมซึ่งทำให้ญี่ปุ่นสามารถรักษาความเป็นระเบียบของสังคม ได้ On หนี้บุญคุณภาระที่จะต้องทำเพื่อตอบแทนแก่ผู้ให้ความช่วยเหลือ 恩 (On) เป็นหนี้ที่มีภาระผูกพัน ผู้ใดเมื่อ รับแล้วจำเป็นต้องตอบแทน ในภาษาญี่ปุ่นคำว่า 恩に着る (On nikiru) แปลว่า ความรู้สึกเป็นหนี้บุญคุณ

On เป็นหนี้ทางสังคมและหนี้ทางใจ ซึ่งผู้รับเองรับมาทั้งโดยตั้งใจ ไม่ตั้งใจ และมาเองโดยธรรมชาติ เช่น พ่อแม่เป็นผู้ให้ชีวิต ลูกที่ดีและลูกกตัญญูจำต้องเลี้ยงพ่อแม่ ชาโมโรได้รับที่ดินและการคุ้มครองจากเจ้านาย จึงต้องได้รับใช้เจ้านายเท่าชีวิต ทุกคนมีหนี้บุญคุณ เช่น เรียนหนังสือก็เป็นหนี้บุญคุณครูผู้สอน ทำงานก็เป็นหนี้เจ้านาย ส่วนคนที่บังเอิญมาทำให้เกิดหนี้บุญคุณได้ คือ คนที่ช่วยเหลือชีวิตในยามเคราะห์ร้าย เช่น ในนิทานพื้นบ้านเรื่อง “นกกระเรียนตอบแทนคุณ” (鶴の恩返し Tsuru no ongaeshi) ซึ่งเนื้อเรื่องโดยย่อ คือ ชายหนุ่มยากจนอาศัย อยู่กระท่อมคนเดียว แล้วไปพบนกกระเรียนที่ถูกลูกธนูปักเขาจึงช่วยเหลือมันเอาไว้ จนหายดีแล้วก็ปล่อยนกกระเรียน ไปพอตกตึกก็พบผู้หญิงคนหนึ่ง และใช้ชีวิตร่วมกัน จากนั้นหญิงสาวก็ขอให้สร้างห้องทอผ้าให้หลังสร้างเสร็จ หญิงสาวก็พูดว่า “ห้ามเข้ามาในนี้ สัญญานะ” เธอจึงอยู่ตัวอยู่ในนั้น 7 วัน จนตัวซูบผอม พร้อมกับผ้าที่ทอเสร็จแล้ว เพื่อให้ชายเขาไปขายโดนวันหนึ่งชายคนนั้นเกิดความสงสัยว่าทอผ้าได้เช่นไรทั้งที่ไม่มีไหมเขาจึงแอบดู แล้วพบว่า เป็นนกกระเรียนที่กำลังทอผ้า ไม่ใช่หญิงสาวพอนกกระเรียนรู้ตัวก็ได้กล่าวว่า “ฉันคือนกกระเรียนที่คุณช่วยไว้ฉันมา ตอบแทนคุณ ในเมื่อคุณเห็นร่างจริงของฉันแล้วฉันก็ไม่อาจอยู่ที่นี้ได้อีกต่อไป” พร้อมกับมอบผ้าผืนหนึ่งให้และ บินจากไปตลอดกาล

การที่นกกระเรียนตอบแทนบุญคุณผู้ช่วยชีวิต ในภาษาญี่ปุ่นใช้คำว่า 恩返し (Ongaeshi) แปลว่า ตอบแทนบุญคุณ ดังปรากฏในชื่อนิทานเรื่องนี้ว่า 鶴の恩返し (Tsuru no ongaeshi) หรือแปลเป็นไทยว่า นกกระเรียนตอบแทนคุณ

ในที่นี้จึงสรุปได้ว่า 恩 (On) หมายถึง บุญคุณที่เป็นพันธะหน้าที่ติดตัวมากับคนญี่ปุ่นทุกคน จะหลีกเลี่ยง และไม่ปฏิบัติไม่ได้ บุญคุณประเภทนี้มีทั้งที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิด บุญคุณที่เกิดขึ้นมาภายหลัง บุญคุณที่กล่าวนี้มีตั้งแต่ บุญคุณที่มีต่อองค์จักรพรรดิ ต่อบิดามารดา ตลอดจนถึงผู้มีพระคุณที่ช่วยชีวิตให้พ้นภัยพิบัติ

นอกจากนี้ ยุพา คลังสุวรรณ (2544, 146-148) ได้แบ่งหนี้บุญคุณออกเป็น 5 ลักษณะด้วยกัน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. บุญคุณต่อองค์จักรพรรดิ (เท็นโน โนะ อน – Tennonon on) หรือบุญคุณต่อประเทศ (คุนิ โนะ อน – Kunino on) เป็นหนี้บุญคุณที่ติดตัวคนญี่ปุ่นมาตั้งแต่เกิด เป็นหนี้ที่เกิดโดยไม่มีการสร้าง เป็นหนี้ที่สูงสุดในบรรดาหนี้ทั้งหลาย และเป็นหนี้ที่จะต้องเสียสละอย่างไม่มีขอบเขตต่อองค์จักรพรรดิ ในสมัยโบราณทหารญี่ปุ่นทุกคนจะเข้าใจว่าบุหรืทุกมวนที่สูบ และเหล้าที่ดื่มเป็นการเพิ่มหนี้บุญคุณที่ทหารพึงมีต่อองค์จักรพรรดิ

2. บุญคุณจากบิดามารดา (โอะยะ โนะ อน – Oyano on) เป็นหนี้บุญคุณซึ่งอยู่บนพื้นฐานความเชื่อเรื่องความกตัญญูของคนญี่ปุ่น โอะยะ โนะ อน ทำให้บิดามารดาอยู่ในฐานะผู้มีอำนาจเหนือบุตร บุตรจะต้องทำงานหาเงินมาเลี้ยงบิดามารดา และเชื่อฟังคำสั่งอย่างเคร่งครัด นอกจากนี้การที่ถูกมีครอบครัวและเลี้ยงดูลูกของตนให้ดี ก็ถือว่าเป็นการใช้หนี้บุญคุณต่อบิดามารดาเช่นกัน ดังเช่นสำนวนว่า 烏に反哺の考あり (Karasu ni hanpo no kooari) ภาษามีความกตัญญู หมายถึง จิตใจที่เต็มเปี่ยมไปด้วยความกตัญญูต่อพ่อแม่ เปรียบเหมือนนกกว่าหลังจากที่โตแล้ว ก็จะกักตุนอาหารแล้วนำมาให้พ่อแม่เป็นการตอบแทนบุญคุณที่ได้เลี้ยงดูมา

นอกจากนี้ยังมีสำนวนว่า 牛を椎(つい)して墓(はか)を祭(まつ)るは鶏豚(けいとん)の親 (Ushi wo tsuishite haka wo matsuru wa keiton no oya) ช่าวัวแล้วเอามาเซ่นไหว้สุสานก็ไม่ได้เท่ากับการให้พ่อแม่กินไก่และหมู ในขณะที่ท่านยังมีชีวิตอยู่หมายถึง เป็นคำสอนว่าควรกตัญญูต่อพ่อแม่ในขณะที่ท่านยังมีชีวิตอยู่นั้นดีกว่าการนำของไปเซ่นไหว้ที่สุสานเมื่อท่านเสียชีวิต

3. บุญคุณต่อเจ้านาย (นุชิ โนะ อน – Nushino on) ในอดีตชามูไรจะมีสิทธิประโยชน์จากที่ดินมากน้อยแค่ไหน หรือได้รับความอุปถัมภ์ค้ำชูจากเจ้านาย ก็ขึ้นอยู่กับงานและความซื่อสัตย์จงรักภักดีที่ชามูไรมีต่อเจ้านาย ดังนั้นเจ้านายจึงเปรียบได้ดั่งชีวิตของชามูไร ดังในสำนวนว่า 飼い飼う犬も主を知る (Kaikau inu mo nushi o shiru) สุนัขที่เลี้ยงไว้ก็รู้จักเจ้าของ หมายถึง คนที่เป็นข้ารับใช้ควรมีความจงรักภักดีต่อเจ้านาย มีหัวใจที่รู้จักการตอบแทนบุญคุณ และอ่อนน้อมถ่อมตน

อีกเรื่องเล่าที่เกี่ยวกับบุญคุณต่อเจ้านายที่คนญี่ปุ่นรู้จักกันดี คือ เรื่องความกตัญญูรู้คุณของสุนัขชื่อ ฮาจิโกะ หรือที่คนญี่ปุ่นเรียกว่า “สุนัขยอดกตัญญู ฮาจิโกะ” (忠犬 : Chukun) ซึ่งเป็นสุนัขที่เจ้านายขอมาลิเกตั้งแต่เล็กเจ้านายรักและเอาใจใส่ฮาจิโกะมาก เจ้าหมาฮาจิโกะมักจะเดินไปรับ-ส่ง เจ้านายที่สถานีรถไฟชิบูย่าทุกวัน จนกระทั่งวันหนึ่งเจ้านายตายจากไป เจ้าฮาจิโกะก็ยังรอคอยเจ้านายของมันเป็นเวลาหลายปี จนมันตาย ความจงรักภักดีของฮาจิโกะสร้างความประทับใจแก่ผู้คนที่พบเห็นจนในที่สุดได้มีการสร้างอนุสาวรีย์ฮาจิโกะขึ้นที่สถานีชิบูย่า (Shibuya) เพื่อเตือนใจในความกตัญญู และจงรักภักดีของมัน

4. บุญคุณต่อครู (ชิ โนะ อน – Shi no on) ในสังคมญี่ปุ่นครูจะมีผลต่อความก้าวหน้าของลูกศิษย์ นั่นคือครูจะเป็นผู้ประสาทวิชาให้ ครูบางคนไม่เพียงแต่สอนวิชาความรู้ ยังช่วยให้ที่พึ่งพิงแก่ลูกศิษย์ ลูกศิษย์คนใดตนทุกข์ได้ยาก ครูก็มักจะช่วยเหลือ ลูกศิษย์จึงเปรียบเสมือนลูกคนหนึ่งของครูก็ได้ และบ่อยครั้งที่ครูจะเป็นผู้ชักนำลูกศิษย์เข้าสู่วงการอาชีพ ยิ่งครูมีชื่อเสียงมากเท่าใด ก็จะมีส่งผลต่อการหางานของลูกศิษย์ในอนาคตมากเท่านั้น ดังคำศัพท์ว่า 恩師 (おんし) (Onshi) แปลว่า อาจารย์ผู้มีพระคุณ

5. บุญคุณต่อผู้มีพระคุณ 恩人 (Onjin) โดยเฉพาะอย่างยิ่งบุญคุณต่อผู้ที่เคยช่วยชีวิต (อน จิน โนะ อน – Onjin no on) บุญคุณประเภทนี้ทำให้ฐานะและสถานภาพของผู้ให้และผู้รับแปรเปลี่ยน และเกิดการสลับสถานภาพกันได้ เช่น แม้ว่าผู้ที่ถูกช่วยชีวิตนั้นเดิมมีสถานภาพทางสังคมสูงกว่าผู้ช่วยชีวิต หลังการช่วยเหลือผู้ที่ถูกช่วยชีวิต

จะต้องหันมาเอาใจใส่ และตอบแทนบุญคุณผู้ช่วยชีวิต ดังในสำนวนญี่ปุ่นว่า 犬は三日飼えば三年恩を忘れぬ (Inu wa mikka kaeba sannen on wowasurenu) ถ้าเลี้ยงสุนัข 3 วัน 3 ปี มันก็ไม่ลืมบุญคุณเป็นข้อเตือนใจว่าคนก็ไม่ควรลืมบุญคุณคน

บุญคุณ เป็นหนึ่งที่ต้องตอบแทน คนญี่ปุ่นให้ความสำคัญกับการตอบแทนบุญคุณผู้มีพระคุณ ไม่ว่าจะเป็นบุญคุณต่อองค์กรพรรคิ์ ซึ่งหมายถึง บุญคุณต่อประเทศ เป็นหนึ่งที่ดีดั่งตั้งแต่เกิดของคนญี่ปุ่น บุญคุณต่อบิดามารดา เป็นหนึ่งบุญคุณของผู้ให้กำเนิดที่ต้องตอบแทนดูแล เป็นพื้นฐานของความเชื่อเรื่องความกตัญญู บุญคุณต่อเจ้านาย เป็นบุญคุณที่ต้องตอบแทนในแง่ของความซื่อสัตย์ จงรักภักดี บุญคุณต่อครู ผู้ให้วิชาความรู้ ให้ความช่วยเหลือต่างๆ ศิษย์ที่ดีต้องรู้จักตอบแทนครูบาอาจารย์ บและสุดท้ายบุญคุณต่อผู้มีพระคุณ หมายถึงบุญคุณต่อผู้ที่เคยช่วยชีวิตเรา เป็นหนึ่งที่ต้องตอบแทน

สำนวนญี่ปุ่นกับความคิดเรื่องบุญคุณ ความกตัญญูรู้คุณ

ตามที่ Kinoshita (木下哲生, 1997, 84-88) ได้รวบรวมคำศัพท์ที่นำมาใช้เปรียบเทียบใน Kotowaza พบว่า คำที่นิยมนำมาใช้เปรียบเทียบใน Kotowaza ส่วนใหญ่จะนิยมใช้ชื่อสิ่งของที่อยู่กับใกล้ตัวมนุษย์ เพื่อให้เข้าใจได้ง่าย ดังนี้ 1) คำที่เกี่ยวกับสัตว์ (120 คำ) 2) คำที่เกี่ยวกับเครื่องมืออุปกรณ์ (103 คำ) 3) คำที่เกี่ยวกับอาหาร (41 คำ) 4) คำที่เกี่ยวกับผัก (34 คำ) 5) คำที่เกี่ยวกับพืชพรรณ (31 คำ) 6) คำที่เกี่ยวกับเครื่องนุ่งห่ม (27 คำ) และ 7) คำที่เกี่ยวกับเครื่องปรุงอาหาร (20 คำ)

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าสำนวนที่นำสัตว์มาใช้เปรียบเทียบมากที่สุด เพราะสัตว์มีหลากหลายชื่อ และหลากหลายพันธุ์ อีกทั้งมนุษย์กับสัตว์มีความผูกพันอย่างใกล้ชิดและคุ้นเคยกันมาช้านาน มนุษย์เลี้ยงสัตว์ไว้ดูเล่น ไว้เป็นอาหาร เป็นพาหนะ หรือใช้แรงงาน และยังเป็นเพื่อนในยามเหงาได้อีกด้วย ดังนั้นมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นชนชาติใดภาษาใดจึงได้นำเอาธรรมชาติ และลักษณะนิสัยของสัตว์ที่สังเกตเห็นได้มาสร้างเป็นสำนวน สุภาษิต คำพังเพยต่างๆ เพื่อเปรียบเทียบสั่งสอน เป็นข้อคิด ข้อเตือนใจ ซึ่งส่วนใหญ่เกิดจากการเปรียบเทียบกับลักษณะ กิริยาอาการ ธรรมชาติ นิสัย และลักษณะเด่นของสัตว์แต่ละประเภท มนุษย์เรานั้นมักจะนิยมใช้ชื่อสัตว์ที่อยู่ใกล้ติดกับการดำรงชีวิตของตนเองมาเป็นสิ่งเปรียบเทียบในสำนวน ซึ่งสัตว์ที่ใช้เป็นสิ่งเปรียบเทียบในสำนวนนั้น ย่อมต้องสะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิด ทัศนคติ และภาพลักษณ์ที่คนแต่ละชนชาติ แต่ละประเทศมีต่อสัตว์นั้นๆ และจากวิถีคิดที่แตกต่างกันเกี่ยวกับสัตว์นั้นก็ทำให้เราเข้าใจลักษณะพิเศษด้านการรับรู้ ทัศนคติ มุมมองต่อสิ่งต่างๆ และค่านิยมของคนในแต่ละประเทศ และแต่ละชนชาติ

จากการศึกษาพบว่าในสำนวนญี่ปุ่นมีหลายสำนวนที่นำสัตว์มาเปรียบเทียบ และกล่าวถึงเรื่องการตอบแทนบุญคุณ โดยส่วนใหญ่ คนญี่ปุ่นจะยกย่องคนที่มีความกตัญญูรู้คุณต่อผู้มีพระคุณ และสำนวนที่กล่าวเชิงตำหนิต่อคนที่อกตัญญูไม่รู้จักตอบแทนบุญคุณคน ดังเช่น ในสำนวนต่อไปนี้ (高桥, 1997)

สำนวนที่ยกย่องคนที่มีความกตัญญูรู้คุณต่อผู้มีพระคุณ

1. 犬は三日飼えば三年恩を忘れぬ (Inu wa mikkakaeba sannen on wo wasurenu)

แปลว่า ถ้าเลี้ยงสุนัข 3 วัน 3 ปีมันก็ไม่ลืมบุญคุณ สำนวนนี้สอนให้รู้จักการตอบแทนบุญคุณคน

2. 飼い飼う犬も主を知る (Kaikau inu mo nushi o shiru)

แปลว่า สุนัขที่เลี้ยงไว้ก็รู้จักเจ้าของ หมายถึง แม้แต่สุนัขที่เป็นสัตว์ยังรู้บุญคุณ เพราะฉะนั้นเป็นคนที่ไม่ควรลืมบุญคุณคน

3. 犬も三日飼えばその主を忘れぬ (Inu mo mikka kaeba sono nushi wo wasurenu)

แปลว่า สุนัขแม้เลี้ยงไว้ 3 วันมันก็จะไม่ลืมบุญคุณเจ้าของ สำนวนนี้สอนให้รู้จักการตอบแทนบุญคุณคน

4. 孫飼わんより犬の子飼え (Son kawan yori inu no kokae)

แปลว่า เลี้ยงลูกสุนัขยังดีกว่าเลี้ยงหลาน หมายถึง ถึงแม้จะเลี้ยงดูหลานดีสักเพียงใด แต่พอหลานโตก็จะจากไปอยู่ดี แต่การเลี้ยงลูกสุนัขนั้นพอมันโตขึ้น มันก็จะยังอยู่ และซื่อสัตย์กับเราตลอดไป สำนวนนี้สอนว่าสัตว์ยังรู้บุญคุณ เพราะฉะนั้นเป็นคนที่ไม่ควรลืมบุญคุณคน

5. 鳩に三枝の礼あり鳥に反哺の考あり (Hato ni sanshi no reiari karasu ni hanpo no kooari)

แปลว่า นกพิราบเคารพกิ่งสามกิ่ง กามีความกตัญญู หมายถึง นกพิราบ รู้จักบุญคุณของกิ่งไม้ที่ได้พักอาศัยทำรัง ส่วนนกาก็รู้บุญคุณพ่อแม่ที่ได้เลี้ยงดูป้อนอาหารให้ตอนเป็นเด็ก เปรียบเหมือนคนควรเคารพเชื้อพืงพ่อแม่ และรู้จักตอบแทนบุญคุณผู้มีพระคุณ

6. 犬馬の心 (Kenba no Kokoro)

แปลว่า หัวใจของสุนัขและม้า หมายถึง คนที่เป็นข้ารับใช้ ควรมีความจงรักภักดีต่อเจ้านาย สำนวนนี้สอนให้มีหัวใจที่รู้จักการตอบแทนบุญคุณผู้มีพระคุณและอ่อนน้อมถ่อมตนต่อผู้มีอาวุโสกว่า

สำนวนที่กล่าวเชิงตำหนิต่อคนที่อกตัญญูไม่รู้จักตอบแทนบุญคุณคน

1. 猫は三年飼っても三日で恩を忘れる (Neko wa sannan katte mo mikka de on wo wasureru)

แปลว่า แมวนั้นเลี้ยง 3 ปี 3 วันก็ลืมบุญคุณ หมายถึง คนที่ไม่รู้จักตอบแทนบุญคุณ เปรียบเหมือน แมวนั้นเป็นสัตว์ที่ไม่ชอบอยู่เฝ้าบ้าน ชอบออกไปเที่ยวเล่นข้างนอก ต่อให้เลี้ยงไว้ 3 ปี พอผ่านไป 3 วันมันก็ลืมบุญคุณเจ้าของ

2. 飼犬に手を噛まれる (Kaiinu ni te wo kamareru)

แปลว่า โดนสุนัขที่เลี้ยงกัดมือ หมายถึง คนที่ไม่รู้จักตอบแทนบุญคุณ เปรียบเหมือนสุนัขที่เลี้ยงเองกับมือทั้งให้ข้าวให้อาหารแต่ก็ยังกัดมือเจ้าของได้

3. 恩を仇で返す (On o adade kaesu) และ 恩を以て怨みに報ず (On wo motte urami ni houzu)

แปลว่า ตอบแทนบุญคุณด้วยการเป็นศัตรู หมายถึง ทำความดีแต่ผลที่ได้รับกลับไม่ดี เปรียบเหมือน ทำความดีกับคนที่ไม่รู้บุญคุณคนอื่น ไม่ตอบบุญคุณไม่พอ ข้ายังทำร้ายผู้มีพระคุณอีกด้วย ดังสุภาษิตไทยว่า ทำคุณบูชาโทษ

จากตัวอย่างสำนวนที่ยกมาจะเห็นว่าในสำนวนญี่ปุ่นส่วนใหญ่นิยมนำสุนัขมาใช้เปรียบเทียบกับคนที่มีความกตัญญูรู้คุณคน ส่วนแมวนั้นเนื่องจากเป็นสัตว์ที่ไม่ค่อยอยู่ติดบ้านจึงนำมาเปรียบเทียบกับคนที่ไม่มีความกตัญญู ไม่รู้บุญคุณ ซึ่งจากคำสอนที่ปรากฏในสำนวนญี่ปุ่นดังที่ได้ยกตัวอย่างนี้สะท้อนให้เห็นว่าสังคมญี่ปุ่นให้ความสำคัญกับเรื่องการตอบแทนบุญคุณ และความกตัญญู โดยจะกล่าวชื่นชม ยกย่องคนที่มีความกตัญญู และจะกล่าวตำหนิต่อคนที่ไม่รู้จักบุญคุณคนอื่น โดยเชื่อว่าคนที่มีความกตัญญูต่อพ่อแม่ ครูอาจารย์จะมีความเจริญรุ่งเรือง ประสบความสำเร็จในชีวิต ส่วนคนที่ไม่รู้จักบุญคุณคนนั้นจะต้องพบเจอความล้มเหลวในชีวิต

สรุป

ภาษาเป็นสิ่งที่มนุษย์ใช้ในการถ่ายทอดวัฒนธรรม เช่น ความเชื่อ ปรัชญา ค่านิยม ทัศนคติ และแนวทางการดำเนินชีวิตของคนในสังคมจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ดังนั้น การศึกษาสำนวนในภาษานั้น นอกจากจะช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจความหมายของคำศัพท์แล้ว ผู้เรียนก็จะเข้าใจสภาพสังคม และวัฒนธรรมของสังคมที่ใช้ภาษานั้นด้วย จะเห็นได้ว่าสำนวนเป็นสิ่งที่แสดงถึงระบบความคิดของคนในสังคมอีกทั้งเป็นสิ่งที่สะท้อนในเรื่องของความเชื่ออีกด้วย จากการศึกษาจะเห็นว่าสำนวนญี่ปุ่นมีความคิดและความเชื่อเรื่อง บุญคุณ (On) และความกตัญญู คนญี่ปุ่นถือว่าผู้ใดมีบุญคุณเราต้องมีหน้าที่ตอบแทน หากตอบแทนไม่ได้ก็ต้องมีน้ำใจไม่ตรีตอบ คนไม่กตัญญูถือว่าเป็นคนไม่ดี ไม่มีใครอยากคบค้าสมาคมด้วย ดังเช่น พ่อแม่เป็นผู้ให้ชีวิต ลูกที่ดีควรเป็นลูกกตัญญูที่ต้องเลี้ยงดูพ่อแม่ ซามูไรที่ได้รับที่ดินและการคุ้มครองจากเจ้านาย จำเป็นต้องรับใช้เจ้านายเท่าชีวิต ทุกคนมีหนี้บุญคุณ เช่น เรียนหนังสือก็เป็นหนี้บุญคุณครูผู้สอน ทำงานก็เป็นหนี้เจ้านาย อีกทั้งจากคำสอนที่พบในสำนวนญี่ปุ่นจะกล่าวชื่นชมยกย่องผู้ที่รู้จักบุญคุณคน และจะตำหนิติเตียนผู้ที่ไม่รู้จักบุญคุณคน

เอกสารอ้างอิง

- ชุดิมา ธนธรรมทัศน์. (2546). **วัฒนธรรมญี่ปุ่นในการ์ตูน**. วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ สาขาวิชาญี่ปุ่นศึกษา.
- ดิเรกชัย มหัทธนะสิน. (2529). **ถ้อยคำสำนวน: แนวคิดเชิงภาษาศาสตร์**. กรุงเทพฯ: สุกัญญา.
- ทรรศพร ศิวะวัฒน์วงศ์. (2549). **การเปรียบเทียบทัศนคติและความคาดหวังของสังคมที่มีต่อเพศชาย และเพศหญิงจาก Kotowaza ในภาษาญี่ปุ่นและสำนวนในภาษาไทย**. วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ สาขาวิชาญี่ปุ่นศึกษา.
- พิพาตา ยังเจริญ. (2539). **ประวัติอารยธรรมญี่ปุ่น**. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ยุพา คลังสุวรรณ. (2544). **ภูมิหลังทางสังคมวัฒนธรรมญี่ปุ่น**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น.
- สง่า กาญจนาคพันธุ์. (2522). **สำนวนไทย**. พระนคร: บารุงสาสน์.
- อัญชลี สิงห์น้อย (2546). เอกสารคำสอน "ภาษาและวัฒนธรรม" (Language and Culture). พิษณุโลก: ภาควิชาภาษาศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- 亜細亜大学ことわざ比較研究プロジェクト (2003) 「世界 14 言語動物 ことわざワールド捕らぬ狸は皮算用?」 『白帝社紀要』 38 号.
- 木下哲生 (1997) 『ことわざにうそはない?』 株式会社アリス館
- 高橋秀治 (1997) 『動植物ことわざ辞典』 東京堂出版.
- 新村 出編 (2008) 『広辞苑 第六版』 岩波書店.
- XiongRenfang (2007) 「動物に関することわざの中日対照研究の試み」 『日本語・日本文化研究』 13 号.